

Život prije čovjeka: alternativa fluidnoj ljubavi u prozi?

Opisujući odnose među ljudima u modernom vremenu, Zygmunt Bauman primjećuje da “fluidnost bez presedana, krhkost i usađena prolaznost (čuvena ‘fleksibilnost’) obeležavaju razne vrste društvenih veza, koje su se pre samo nekoliko desetina godina kombinovale u trajne, pouzdane okvire unutar kojih je bila bezbedno tkana mreža ljudskih interakcija” (Bauman 2009: 110). Glavna premisa spomenutog sociologa u djelu *Fluidna ljubav* jest da u drugoj polovici 20. stoljeća niti jedna jaka i trajna veza unutar obitelji, klase, religije, braka i partnerstva nije stabilna ni poželjna kako se činilo u prošlosti. Umjesto ostvarivanja intimnosti, spremnosti žrtvovati se za druge i ustrajati u teškim vremenima skupa, stanovnici fluidnog modernog svijeta na prvo mjesto stavljaju svoje potrebe i interese. U takvom sustavu vrijednosti, napori u prevladavanju mogućnih nesuglasica i iskrena predaja bez straha između partnera postaju zastarjeli jer uspostavljanje odnosa udaljenosti u vezi olakšava izlazak iz nje čim se pojave prvi znakovi problema. O ovom fenomenu također govore i drugi važni sociolozi, poput Anthonyja Giddensa, koji mu uzrok vidi u destabilizaciji tradicionalne uloge među spolovima i “promjenama od velikog značaja na globalnoj razini” u vezi s emancipacijom žena (Giddens 1992: 2). Ove *fluidne* društvene okolnosti, tj. nestabilna i diskutabilna priroda stanovitih odnosa u modernome dobu, koja proistječe iz preispitivanja koncepta identiteta iz novih perspektiva, pojavljuju se kao motiv i u post-modernoj kanadskoj književnosti.

Destabilizirajući romantični kontekst pripovijesti, protagonistica u romanu *Život prije čovjeka* Elizabeth Schoenhof udaje se za svog supruga Natea “ležerno, kao kad pokušava obuti cipele” (Atwood 1998: 19). Umjesto uzbuđenja, stremljenja zajedništvu i odanosti, par Schoenhof vodi odvojene živote više od deset godina, upuštajući se u afere. Jedini zajednički interes spomenutih protagonista je njihovo dvoje djece. Unatoč tome što je svaka bitna veza između njih nestala, izbjegavaju pokrenuti razvod, zbog čega se Elizabethin ljubavnik Chris odlučuje na samoubojstvo. Slomljena od boli nakon njegove smrti, ova junakinja ne primjećuje da privlačnost i razumijevanje

između supruga i njezine suradnice Lesje u Kraljevskom muzeju u Ontariju postaju mnogo više od trenutnog zanosa. U ovome članku prikazat ćemo konstrukciju romantičnih osjećaja i odnosa u romanu *Život prije čovjeka*, koji naizgled promovira lagodne i neobavezujuće međuljudske sponse, dok se ispod ove površine nametnute ljudima u modernome svijetu naziru trajnije vrijednosti ljubavi, nadahnuća i suosjećanja, kao jedini temelj na kojemu čovjek naposljetku može u tome svijetu opstati.

O spomenutom “vjerojatno najmanje izučavanom djelu Atwood” (Stein 2004: 95), po mišljenju stanovitih teoretičara, uglavnom su iznošeni feministički osvrti (poput Brooks Bouson, Sharon Rose Wilson itd.), kao i interpretacije povezane s borbom za preraspodjelu društvene moći (Alice Palumbo, Janice Kulyk Keefer itd.). Nisu pružene dublje književno-sociološke analize s osobitim naglaskom na transformaciji muško-ženskih odnosa u društvu u drugoj polovici 20. stoljeća. Prije detaljnije interpretacije romana *Život prije čovjeka*, teorijski dio rada predstaviti će kratak pregled o “četiri strane ljubavi” Mikhaila Epsteina, koji otvara mogućnost za posve drukčiji pogled na djelo, u usporedbi s kritičkim esejima spomenutih značajnih teoretičara djela Margaret Atwood.

Znameniti znanstvenici koji su o opusu Margaret Atwood iznijeli kratka opažanja slična konceptu *fluidne* ljubavi i destabiliziranju tradicionalnih obraza u društvu modernoga doba, jesu Alice Palumbo, Sharon Rose Wilson, J. Brooks Bouson, Janice Kulyk Keefer i Karen Stein. Alice Palumbo napominje da likovi i događaji u romanu *Život prije čovjeka* predstavljaju “svijet promjena i nereda na globalnoj razini predstavljen kroz pojedinačan slučaj” (Palumbo 2000: 79). Sharon Rose Wilson opisala je kontekst romana kao “opustošenu zemlju” koja “ne uspijeva dati primjer stabilne obitelji zajedno” unutar koje se njeguju istinske vrijednosti, posebno ističući simboličke aspekte fragmentacije u romanu (Wilson 1993: 170). J. Brooks Bouson iznosi slična stajališta, tvrdeći da *Život prije čovjeka* “transformira mitove o romantičnoj privlačnosti i harmoniji bračnog života, ruši

i potkopava građanske i romantične iluzije, jer se usredotočuje na gnjev i posljedice rata između spolova i muža i žene” (Bouson 1993: 109). Janice Kulyk Keefer u prvom planu u romanu *Život prije čovjeka* primjećuje prvi pokušaj Atwood da društvo i obitelj predstavi na realan način “bez satire, humora i simbolike” (Keefer 1994: 157). Za razliku od spomenutih teoretičara, Karen Stein u vedrijem duhu zaključuje da su, osim sa “sivim svijetom” koji predstavlja deprimirajući život likova, realni svijet i linearno vrijeme, protagonisti također “povezani sa zelenim svijetom prirode kroz svoje maštarije i kroz datumski ciklus koji evocira mitološke i prirodne/neo-poganske rituale i ceremonije” (Stein 2004: 95). Takvo psihološko izmještanje protagonista u arhetipske izvore fantazije u romanu *Život prije čovjeka* u simboličnom smislu predstavlja bijeg od spomenutih destabilizirajućih faktora u modernom društvu, poput narušavanja tradicionalnih i stabilnih sustava vrijednosti, što prvo utječe na osobni identitet pojedinca, a onda i na njeno i njegovo građenje odnosa s drugim bićem.

Što čini sponu između ljudi u današnje vrijeme i na koji se način interakcija između ljudi izmijenila jesu neka od pitanja kojima se bavi Zygmunt Bauman. U Predgovoru u *Fluidnoj ljubavi: O krhkosti ljudskih odnosa*, ovaj teoretičar naglašava da je junak njegove knjige “čovjek bez veza, a posebno bez onih utvrđenih” (Bauman 2009: 9). Bauman objašnjava destabilizaciju i nestabilnost modernih ljudskih odnosa:

U nedostatku neraskidivih i jednom za svagda utvrđenih veza, junak ove knjige – žitelj našeg modernog fluidnog društva, i njegovi nasljednici, danas moraju uklopiti kakve god veze poželeli u kariku za uključenje u ostatak sveta ljudi, i to sopstvenim naporima i uz pomoć sopstvenih veština i posvećenosti. Budući da su nevezani, oni se moraju povezati (...) Nijedan od ovih spojeva, što je tu da popuni praznine nastale usled nedostatka ili dotrajalosti veza, ne može biti garantovano trajan. U svakom slučaju, oni treba da budu samo labavo povezani kako bi ponovno mogli biti odvezani, uz kratko odlaganje, kada se prilike promene – kao što će se sigurno i dogoditi u fluidnom modernom vremenu, uvek iznova. (Bauman 2009: 9)

U poglavlju “Zaljubljivanje i odljubljivanje”, između ostalog, Bauman detaljnije objašnjava razlike između pojmova želje i ljubavi. Posebno je interesantan i značajan koncept *džepne veze* Catherine Jarvi, koji Bauman detaljno razrađuje. Ovakvu vezu može se držati u džepu i izvaditi kad zatreba, što djeluje “slatko i kratkotrajno” (Bauman 2009: 37). U ovu vrstu odnosa ulazi se svjesno i trezveno: bez emocija koje nazivamo “ljubav” ili “čežnja”, jer “pogodnost je jedina stvar koja se računa, a pogodnost je stvar hladne glave, a ne toplog srca (a pogotovo ne pregrejanog)” (Bauman 2009: 38). Važno je znati, ukoliko “primetite nešto za šta se niste pogađali i za šta vas nije briga – znajte da je “vreme da krenete dalje”, kako Jarvi savjetuje (Bauman 2009: 38). *Džepna veza* produkt je i odraz trenutnih životnih težnji

stanovnika “fluidnog modernog sveta” koji “prezire sve što je čvrsto i trajno, sve što nije podesno za trenutnu upotrebu i ne dozvoljava kraj naporima, takvi izgledi mogu biti više nego nešto za šta bi se čovek dobrovoljno pogađao” (Bauman 2009: 46). Spomenute životne okolnosti prikazane su u simboličnom smislu i u romanu *Život prije čovjeka*. Umjesto istinske emocionalne bliskosti i vezanosti, glavni protagonisti motivirani su za ostvarenje odnosa materijalnim aspektom, sebičnim ciljevima ili zadovoljenjem tjelesnih potreba. Bauman o tim aspektima piše u poglavlju “O alatima društvenosti”, gdje objašnjava ulogu seksa kroz povijest i njegov odnos s današnjim konzumerizmom, kao i koncept *emocionalne konzumacije*:

U našim vremenima, dete je, kao prvo i najvažnije, objekat emocionalne potrošnje. Objekti potrošnje služe potrebama, željama ili potrebama potrošača; a isto tako i deca. Deca se žele zbog radosti roditeljskih zadovoljstava za koje postoji nada da će ih doneti – vrste radosti koju ne može ponuditi nijedan drugi objekat potrošnje, koliko god bio dobro osmišljen i sofisticiran. Na žalost stručnjaka za trgovinu, tržište robe ne može ponuditi vredne zamene, iako taj žal pronalazi nekakvu nadoknadu u sve široj poziciji koju svet trgovine zadobija u proizvodnji i održavanju prave stvari (Bauman 2009: 59)

Spomenuta Baumanova objašnjenja i koncept *džepnog odnosa*, na koji ćemo se osloniti u analizi, mogu se dovesti u vezu s konceptom *čistog odnosa*, koji je definirao Anthony Giddens i koji se spominje u Baumanovu poglavlju “O teškoći voljenja suseda svoga”. Kao što primjećuje Bauman, *čisti odnos* danas postaje prevladavajući oblik ljudskog zajedništva, u koji se ulazi zbog obostranog interesa i koji traje “samo toliko dugo dok obe strane smatraju da donosi dovoljno zadovoljstva za oba pojedinca da bi ostali u njemu” (Bauman 2009: 108). Otudjenost i strah od dublje povezanosti neizostavna su nijansa današnjega društvenog krajolika: “Posvećenost drugoj osobi ili osobama, pogotovo bezuslovna posvećenost i, zasigurno, posvećenosti kao što su ‘dok nas smrt ne rastavi’, u dobru i u zlu, u siromaštvu i bogatstvu, sada još više izgledaju kao zamka koju treba izbegavati po svaku cenu” (Bauman 2009: 109). Takav stav, iz pojedinačnih primjera u emocionalnoj vezi, braku i obitelji, prelijeva se i utječe na širu društvenu strukturu i zajednicu, uslijed čega negativni osjećaji procvjetaju u različitim skupinama ljudi. U poglavlju “Razmontirano zajedništvo” Bauman razmatra stereotipe između nacija, koncept “globalne zajednice” i izbjeglica, pokazujući kako i u kojoj se mjeri jedna skupina ljudi može otuđiti od druge, kao što se jedna osoba može otuđiti od druge.

Za razliku od Baumana, koji se nije upuštao u šire kategoriziranje već usredotočio na dva koncepta, koncept želje i koncept ljubavi, Mikhail Epstein identificirao je i pisao o četiri strane ljubavi u djelu *Sola Amore (Ljubavlju samo)*: želji, nadahnuću, njež-

nosti i tuzi.¹ U vezi s ovim konceptima spomenuti teoretičar kaže: “Želja i nadahnuće predstavljaju ono što nam daruje onaj koga volimo. Nežnost i žalost predstavljaju ono čime darujemo osobu koju volimo” (Epštejn 2010: 235).

Želja, koju je moguće povezati s Baumanovim konceptom želje, odnosi se ne samo na tjelesnu strast, već i na “duhovnu potrebu za nekim”, kako je ilustrirano u knjizi *Sola Amore (Ljubavlju samo)*. Epstein vjeruje da: “Želeći drugog, ja sam želim da budem željen, ja želim da gasim njegovu želju. Želja se rasplamsava u onoj tački gde ona odgovara drugoj želji, gde ona oseća tu silnu, nezaustavljivu upitanost pred drugom telesnošću, njeno raskrinkavanje i pronalaženje, pretapanje kroz krajeve, samo njoj u susret” (Epštejn 2010: 237). Za razliku od želje, koja predstavlja “neutaživu potrebu za drugim”, nadahnuće se na neki način odnosi na “porodaj želje”, jer “želeći drugu osobu, upijajući je u sebe, ti je opet rađaš – ali iz sebe, sa ciljem da ona postane drugi, kako bi na svet došao novi čovek, formiran tvojim nadahnućem” (Epštejn 2010: 239). Nadahnuće predstavlja “uzajamno preobraženje osoba koje se vole” (Epstein 2010: 241). Kao što Epstein tvrdi: “Sam čovek – prosečan ili natprosečan – ponovo se sakuplja, preobražava u tom ljubavnom rastvoru i postaje neko drugi. U njemu se otkriva nešto što ni sam o sebi nije znao” (Epštejn 2010: 242).

Od sve četiri karakteristike, nježnost je “najteže opisati”, kako vjeruje Epstein. Jedna od mogućih definicija mogla bi nježnost označiti kao “ime za mekoću, koja odjednom počinje postepeno da obuzima dušu, koja je pre toga osetila oštrinu želje i nepregledno polje nadahnuća” (Epštejn 2010: 243). Kao što je navedeno u djelu *Sola Amore (Ljubavlju samo)*:

Posle svih bura, koje su pravile želja i nadahnuće, ljubavnici mogu najzad da ostanu u raju, kuda ih je donela ljubavna priča, i tiho se pripiju jedno uz drugo. Oni su zaslužili pravo na nepokretanje, gotovo spokoj, koji prate lakim šapatom, dodirima, samo da dublje osete blaženstvo spokoja, jednostavnog prebivanja u istom vremenu i prostranstvu, gdje svako štiti onog drugog. (Epštejn 2010: 245)

Posljednja karakteristika, žalost, odnosi se na empatiju, razumijevanje i podršku voljenoj osobi u teškom trenutku za nju ili njega, tj. na “tugu” koju će voljeni pretrpjeti u nekim neugodnim okolnostima. Epstein odbacuje teoriju da “slabi više vole od jakih”, jer ljubav ne podrazumijeva da “jači” pružaju osjećaje “slabijima” iz sažaljenja (Epštejn 2010: 246). Kao što autor zaključuje: “Ne postoje savršeni, ne postoje potpuno zaštićeni. Suština je u tome što ljubav ne samo da pronalazi te slabosti već sama zahteva nji-

hovo postojanje, da bi ona sama bila kompletnija, kako bi žalila, kako bi opstajala u davanju u samoodricanju” (Epštejn 2010: 247).

Navedene kvalitete Epsteina izvedene su iz idealističke perspektive i neizostavan su dio “normalne” ljubavi kojom “dvoje nastaje mnoštvo” (Epštejn 2010: 197). U razvrstavanju spomenutog teoretičara u pet kategorija nalaze se i “donžuanska” ljubav, tj. “prenošenja ljubavi na čitav suprotni pol” (Epštejn 2010: 197); “platoniska ljubav”, gdje je voljeno biće idealizirano u “predivno, visoko, večno” (Epštejn 2010: 198); “sadizam”, koji je povezan sa seksualnim uživanjem i destruktivnom snagom erosa, kao i “erotika stvaranja”, gdje ljubav “menja rodno-polnu ličnost tvorca” i gdje “voljeno u svojoj jedinstvenosti, postaje univerzalno, uopšteno znanje, izvor razumevanja svih stvari” (Epštejn 2010: 200).

U romanu *Život prije čovjeka* isprva se čini da spomenute Epsteinove osobine ljubavi nisu prisutne u odnosima protagonista te da su primjeri Baumanovog koncepta *razmontiranog zajedništva* i otuđenosti unutar obiteljskog odnosa dominantniji. U mnogočemu brak protagonista, Elizabeth i Natea, izražava *čist odnos i džepnu vezu* unutar kojih nema niti jedne karakteristike ljubavi spomenute u djelu *Sola Amore (Ljubavlju samo)*. Elizabethina želja, nadahnuće i nježnost bile su usmjerene prema njezinom kolegi Chisu s kojim je imala aferu. Nate je, s druge strane, bio zadovoljan tajnom vezom s kolegicom Marthom. Jedinu povezanost između Elizabeth i Natea predstavljaju dvoje djece i kuća.

Na početku romana pronalazimo ožalošćenu Elizabethu gdje oplakuje samoubojstvo svojega ljubavnika za kojim istinski pati, ležeći nepomično i mentalno slomljeno na krevetu. “Kad god sam bila s tobom, bila sam u toj sobi, čak i kad smo bili vani, čak i kad smo bili ovdje”, otkriva Elizabeth, govoreći u mislima svome ljubavniku (Atwood 1998: 20). Bila je s Chrisom u posebnom prostoru, izdvojenom od stvarnosti: “Vrata su sada zatvorena, ne prvi put. Ne želim nikad izaći. Oduvijek si znao da želim izaći. Ali istodobno, bili smo zavjerenici, znajući tajne jedno o drugom koje nitko nije znao. Na neki način sam ti vjerovala više nego ikome ikad” (Atwood 1998: 5). Kćeri, čiji položaj odražava spomenuti Baumanov koncept *objekta emocionalne potrošnje*, svjesne su atmosfere u kojoj roditelji žive i pokušavaju se ponašati prema standardnom scenariju: “Promatraju me. Promatrala su nas godinama. Kako nisu mogle znati kako to učiniti? Ponašaju se kao da je sve normalno, a možda to i jest normalno za njih. Uskoro će poželjeti večeru i ja ću je spremiti. Spustit ću se s ovog kreveta i napraviti večeru, a sutra ću ih poslati u školu, a zatim otići u ured. Tako se to radi” (Atwood 1998: 5). Nakon Chrisove smrti, Elizabeth pokušava oponašati normalan obiteljski život, pozivajući Natea u šetnju s djevojkama u subotu: “Obitelj. Kad opet izađu, morat će kupiti nešto za djecu, jer to rade obitelji” (Atwood 1998: 74). Međutim, svjesne otuđenosti koja postoji

¹ Znanstvenici spominju različite “karakteristike” ljubavi. Zanimljiva je podjela na šest stilova ljubavi u *Colours of Love: An Exploration of the Ways of Loving* (John Alan Lee, 1973), kao i razlikovanje tri tipa ljubavi Roberta Sternberga.

između njihovih roditelja, kćeri su primijetile koliko je neobičan ovaj postupak: "Djeca nisu dopustila biti prevarenima. Nisu bile prezadovoljne, jedva iznenađene i u pomalo neugodnoj situaciji. 'Ali nikad ne ideš kad nas tata vodi', rekla je Nancy" (Atwood 1998: 74).

Odrastajući u dramatičnim i nemirnim obiteljskim uvjetima, Elizabeth je pokušala sve držati pod kontrolom kasnije u životu, pokušavajući se zaštititi od nepredvidljivih i nesretnih okolnosti. Veza, tj. brak s Nateom djelovao je neopterećujuće jer nije bila emocionalno uključena i uvijek je mogla predvidjeti i dogovoriti se o tome u kojem će smjeru veza ići, kao što se događa u okviru *džepne veze*:

Natea gleda kao oca svoje djece, ali ne kao svojega muža. Nisu ni živjeli ni spavali zajedno nekoliko godina, a nisu sigurni koliko dugo. Zbog djece su u istoj kući. Nitko od njih ne može podnijeti pomisao da živi odvojeno od njih. (Atwood 1998: 134)

Kao što je već spomenuto, udala se za njega bez uzbuđenja i on nikad nije imao utjecaja na nju: "Mrzi kad netko ima vlast nad njom. Nate nema takvu snagu, nikad je nije imao" (Atwood 1998: 19). S druge strane, Chris ju je gotovo magnetski privukao i bilo mu je vrlo teško odoljeti: "Naslonjen na vrata, zagrlio bi je rukama i jakim ramenima koje je pokušala odgurnuti, licem koje je palo na nju kao po zakonu gravitacije" (Atwood 1998: 19). Nakon gubitka Chrisa, Elizabeth više ništa ne doživljava na isti način i teško joj je održati optimizam i veseli pogled na detalje koji ju okružuju. Jede kako bi se "utješila količinom hrane" (Atwood 1998: 6) i ima drukčije iskustvo boja i ukusa: "Kad pomisli na hranu, ne vidi svijetle boje, crvenu, zelenu, narančastu, koje su predstavljene u Kuhinji sladokusca. Umjesto toga, gleda na hranu kao na ilustracije iz članaka časopisa koji pokazuju koliko masti ima u vašem doručku. Mrtva bijela jaja, bijeli komadi slanine, bijeli maslac" (Atwood 1998: 5–6). Ono što je Elizabeth pronašla ispunjavajućim u braku s Nateom bila je sigurnost. Razmišljajući o njihovom danu vjenčanja, Elizabeth otkriva: "Kako se osjećala na njihov dan vjenčanja? Sigurnost, olakšanje: napokon je bila izvan opasnosti. Ona će postati netko tko stvara dom, napraviti će dom" (Atwood 1998: 290).

Ulazak Lesje u živote bračnog para Schoenhof poremetio je standardne obrasce funkcioniranja, jer su osjećaji i privlačnost između Natea i Lesje očito bili više od *čistog odnosa* i drugih manifestacija *fluidne ljubavi*. Elizabeth je mislila da će se Lesje, nakon što se s njom suočila, prestrašiti i odustati od Natea te se vratiti Williamu. No, umjesto očekivanog ishoda, Lesje se nije povukla i Elizabeth je utjehu morala pronaći u zadovoljenju Williamovim rukama: "Niti William niti Lesje nisu se ponašali onako kako je planirala. Nije joj potpuno jasno što se dogodilo" (Atwood 1998: 235). Nakon što je Nate uselio s Lesje, Elizabeth se pokušava utješiti *džepnom vezom* s trgovačkim putnikom, kada ju je slučajno sreo u vlaku:

"Pitala se može li pokušati biti iskrena prema njemu. Sve što me zanima jest veza za jednu noć. Jedan sat ako je moguće, i ne morate sa mnom razgovarati. Bez povezivanja, bez definicija, bez zavaravanja, neću dodatno komplicirati. Ne želim te u svom životu, zato sam te pozvala" (Atwood 1998: 251).

Nate je dugo uživao u sličnim vezama, a obraćao se Elizabeth s nježnošću, iako godinama nisu uživali u intimnosti i, štoviše, spavali su u odvojenim sobama:

Ne zna što znači obraćanje s "ljubavlju" sada između njih, unatoč tome što oni uvijek izgovaraju tu riječ u priči. Zbog djece. Ne sjeća se kad je počeo kucati na njezina vrata ili kad ih je prestao smatrati svojim. Kad su djecu preselili u jednu sobu, počeo je koristiti i slobodni krevet. Slobodni krevet, tako je to tada nazvala. Sada ga naziva krevetom koji je suvišan. (Atwood 1998: 7)

Ovaj protagonist, kojega J. Brooks Bouson opisuje kao "pasivnog muškarca" (Bouson 1993: 98), svjestan je da mu supruga podsvjesno zamjera što nema hrabrost i strastvenost kao Chris, koji je sebi pucao u glavu, jer Elizabeth nije željela napustiti svoju obitelj zbog njega. Osjeća i vidi da ga njegova supruga "za sve krivi" (Atwood 1998: 9), da se ne brine o njemu i izaziva krivnju:

Sada provodi cijeli tjedan, od te noći, ležeći na krevetu koji je bio njegov, pola njegov i donosi joj šalice čaja, po jednu popodne. Prihvaća ih teatralno tužnim pogledom, pogledom koji ne može podnijeti niti mu odoljeti. Ti si kriv, dušo, ali možeš mi donijeti šalicu čaja. Nedovoljno ispaštanje. I aspirin iz kupaonice i čašu vode. Hvala ti. Sada idi negdje i osjeti krivicu. (Atwood 1998: 9)

Njegova ljubavnica Martha također skreće pažnju na to tijekom njihovog sastanka: "*Tvoju ženu nije briga za tebe*. U mnogim različitim aspektima" (Atwood 1998: 30). Nate je nesretan, jer pokušava istodobno usrećiti i suprugu i majku i ljubavnicu, ali ne uspijeva i osjeća da jednostavno nema sreće sa ženama:

Kao po službenoj dužnosti, pokušava ih usrećiti. Razlog zašto ne uspijeva nije njegova urođena slabost ili nedostatak volje, već činjenica da su njihove želje nevjerojatno kontradiktorne. A ima ih više, tih žena. Ima ih sve više i više, one postaju jato. (Atwood 1998: 40)

Nije mu bilo lako izraziti se u vezi s Elizabeth, koja ga je najprije podržala u ideji da napusti pravo i okrene se pravljenju lutki, a onda je počela izražavati nezadovoljstvo tim postupkom. Kako ovaj protagonist zaključuje:

Djelomice je ona kriva. Polovina želi osjetljivog, siromašnog umjetnika, druga polovina želi snažnog, agresivnog odvjetnika. Onaj za kojeg se udala bio je odvjetnik, a onda je skužila da je to odveć konvencionalno. Što bi trebao učiniti? (Atwood 1998: 40)

Elizabeth ne izražava ni duhovnu ni fizičku potrebu za Nateom, što bi odražavalo Epsteinov koncept želje. U njihovoj vezi ne postoji nadahnuće, tj. težnja za preobražajem i prilagođavanjem potrebama partnera i napuštanje njihove “zone udobnosti”. Postoje stalna visoka očekivanja od Elizabeth, kojima Nate nema snage ni motivacije za prilagodbu. Umjesto nježnosti, odnosno zaštitničkog stava i razumijevanja, vidljiva je međusobna krivnja i netrpeljivost. Niti jedno nije svjesno koliko oboje trpe i koliko je tužan njihov položaj u braku. Elizabeth ne brine mnogo je li zadovoljan i ispunjen: “Ona tvrdi da joj stvarno nije stalo što radi, tko su mu prijateljice, kako ih ona naziva, sve dok su djeca zaštićena” (Atwood 1998: 85). Nate vjeruje da ne bi mogao podnijeti razdvajanje od Nancy i Janet, nad kojima će skrbnništvo biti dodijeljeno Elizabeth. Tajno oružje, konačno rješenje, ono o kojem se ne govori – razvod, otvoreno ne spominju ni jedno ni drugo.

Zanimljivo je to što Elizabeth, unatoč tvrdnjama da joj nije važno znati s kim je Nate blizak, “uspjeva pratiti njegove aktivnosti premda ne djeluje zainteresiranom” (Atwood 1998: 85). Ona već unaprijed zna da Nate odlazi na božićnu zabavu sa svojom ljubavnicom Marthom, s kojom je Elizabeth razvila poseban odnos i sastala se: “‘Zašto ne bismo bili u prijateljskim odnosima?’, rekla je Elizabeth. ‘Nije da sam ljubomorna žena. Jedva imam pravo na to.’” (Atwood 1998: 110). Međutim, već na prvom sastanku Elizabeth je na osobit način nagovijestila Marthi da “zapravo posjeduje” Natea (Atwood 1998: 110). Tako je bilo sve do trenutka kad se Nate predao Lesje, kad su se zaustavili na povratku iz trgovine, a ona dotakla njegovo čelo, ranjeno Marthinim udarcem: “On zastane, gledajući je kako trepće, kao da ne može vjerovati što je upravo učinila. Hoće li plakati? Ne. Pretvara se u dar, predaje joj se, tiho. Ovdje sam. Možete nešto učiniti sa mnom. Ona shvaća da to očekuje od njega od prvog uspostavljanja kontakta” (Atwood 1998: 121). Ovaj “simbolički prizor izlječenja” (Stein 2004: 108) odražava Epsteinove koncepte nježnosti i žaljenja, tj. osjećaje koje Lesje i Nate sada prvi put javno izražavaju.

Od tog trenutka između njih dvoje uspostavljena je posebna veza, koja nadilazi utvrđene obrasce *džepnih veza* i *čistog odnosa* s drugima:

Pušta je unutra, pušta je da čuje. Nije sigurna želi li to. Međutim, njezina se ruka pomiče, privučena njegovom tajanstvenom ranom, dodirujući njegovo čelo. Ona vidi rukavicu na ljubičasto-bijelim prugama koje se odražavaju na njegovoj koži” (Atwood 1998: 121).

Objašnjavajući neugodne položaje u kojima se stanoviti protagonisti nalaze i njihov osjećaj nepotpunosti, Sharon Rose Wilson primjećuje: “jedina magija koja je potrebna likovima jest vjera u sebe” (Wilson 1994: 178). Lesje vraća Nateu vjeru u sebe i zahvaljujući njoj on se počinje osjećati kao cjelovito i ispunjeno biće. Nate vidi Lesje kao božicu u svojim misli-

ma: “Stajala bi pred njim, nositeljica iscjeliteljske mudrosti, umotana u velove. Pao bi pred njezina koljena, rastvarajući se” (Atwood 1998: 73).

Poput Natea, ni Lesje nije osobito bliska sa svojim partnerom Williamom. Umjesto romantičnih poruka i razmjenjivanja nježnosti, William joj telefonira kako bi joj rekao neke korisne informacije ili praktični prijedlog: “Dolazim. Nađimo se. Ne mogu stići. Ide-mo” (Atwood 1998: 14). Smatrala je to “znakom zrele veze, što je ne ometaju njegovi izostanci” (Atwood 1998: 14). Poštivala je njegov rad, kao i važan projekt, poput odvoza smeća, i za njih dvoje bilo je važno da “uvijek pokušavaju dati jedno drugome dovoljno prostora” (Atwood 1998: 22). Fascinirana paleontologijom i drevnom erom dinosaura, poput Alise u Zemlji čudesa, s kojom se ona simbolično “povezuje” u romanu (Bouson 1993: 96), Lesje nije u stanju spoznati vrijednosti i svoje osjećaje u sadašnjosti. Svjesna je da je William “na neki način” voli (Atwood 1998: 25), unatoč tome što vjeruje da nisu “iste vrste” (Atwood 1998: 25). Dvaput zaredom, Lesjein mladić slavio je Božić sa svojom obitelji u Londonu u Ontariju bez nje, dok je ona, također nevoljno, podsjećala stroge i tradicionalne roditelje na to da živi s Williamom. Miješano kulturno nasljeđe Lesje, ukrajinsko s jedne strane i židovsko s druge, bilo je Williamu primamljivo i “nevjerojatno egzotično” (Atwood 1998: 25). Međutim, problem je bio u tome što “William ne želi dijete od nje. S njom” (Atwood 1998: 25). Ni u tom odnosu nema istinske želje, nadahnuća, nježnosti i suosjećanja. William ne nedostaje Lesjei, nije nadahnuta da promijeni svoje svjetonazore i postane bolja verzija sebe, on ne pokazuje zaštitnički stav ili samilost prema njoj. Dok s Williamom odlazi u kino ili igra društvene igre bez pretjerane strasti, kod susreta s Nateom u Lesje vlada uzbuđenje:

Pred njom u redu stvorio se Nate Schoenhof. Disanje joj se ubrzalo; radoznalost se ponovo pojavila. Mjesec i pol bio je nevidljiv, nije ga vidjela ni da čeka Elizabeth ispred Muzeja. Za to vrijeme osjećala se ne baš odbačeno, već razočarano, kao da gleda film i projektor se srušio na polovici filma. Sada se osjećala kao da ga ima mnogo toga pitati. (Atwood 1998: 120)

U prethodnim Lesjeinim vezama nije bilo takve privlačnosti i osjećaja: “Nijedan od tih odnosa nije bio vrlo romantičan; oba su se temeljila na uzajamnim interesima. Lesjei je bilo teško pronaći muškarce koji su bili nenormalno posvećeni svojim interesima kao što je ona sama” (Atwood 1998: 132). Prije Williama izlazila je s geologom koji je “bio pristojan momak, ali nije bila zaljubljena u njega” (Atwood 1998: 133). “Jednom je mislila da je zaljubljena u Williama” (Atwood 1998: 133), ali u posljednje vrijeme počela je preispitivati tu misao. Njihove šetnje, kao i svaki drugi susret, bile su odveć monotone. Ne uspijevajući u cijelosti izraziti svoju osobnost, glavna junakinja osjeća se kao životinja zatvorena u kavezu:

Lesje i William hodaju, držeći se hladnih ruku. Okolo nema dinosaura, samo slični ljudi koji hodaju lutajući poput njih, u besciljnom lutanju središtem grada čiji osvjetljeni dijelovi sjaje u obliku rešetke. (Atwood 1998: 22)

Dok je u prijašnjim vezama bila mirna i svjesna što je očekuje, u susretu s Nateom u hotelskoj sobi osjećala je da će se “njezin život promijeniti: stvari neće biti onakve kakve su bile prije” (Atwood 1998: 134). Onog trenutka kad se mora rastati od Natea, ostaje bez daha, “srce joj kuca na bolan način” (Atwood 1998: 137) i ne osjeća se dobro. U toj okolnosti, u odnosu Natea i Lesje, Epsteinov koncept želje dolazi do izražaja. Unatoč strahu da će prekinuti vezu s kćerima, Nate napušta Elizabeth i započinje život s Lesje, koja će postati “nova majka, produžujući životni ciklus” (Stein 2004: 105). Takva okolnost daje optimističan ton interpretaciji romana, a također predstavlja poveznicu s konceptom *zelenog svijeta* o kojem piše spomenuta Karen Stein, jedna od rijetkih kritičarki koja je primijetila pozitivan kontekst u romanu *Život prije čovjeka*.

Lesjeino “Besciljno lutanje” prekida se poistovjećivanjem ove protagonistice s ulogom majke i “kreativnim činom” začeca (Bouson 1993: 106), što joj istodobno pomaže u definiranju osobnog identiteta i uspostavljanju temelja za izgradnju boljeg odnosa s Nateom. S obzirom na njezinu spomenutu mješovitu kulturnu baštinu, u nedefiniranom kontekstu same kanadske nacije, kao i na nezavidan položaj ženske osobe koja ima neobično zvanje umjesto uobičajene uloge domaćice u to vrijeme, spomenuta junakinja ima problem u formiranju zrele i cjelovite osobnosti. Ona je poput “djeteta u ženskom tijelu” (Bouson 1993: 105), nespretnog da se prilagodi ustaljenim načelima (patrijarhalnog) društva odraslih. U simboličkom smislu, “podjela” identiteta Lesje odražava unutarnje “sukobe” u samoj kanadskoj kulturi, u obliku napora da se utvrdi autentičnost britanske ili američke dominacije, ili napetosti između engleske i francuske kulturne baštine, što kulminira u trenutku u kojem je radnja romana smještena.² Stoga, na sličan način kao u slučaju “šizofrene ličnosti” Susanne Moody, kao i protagonistica koje su utjelovljenje “specifično kanadskih životnih uvjeta s jakim podjelama” u njenim drugim poetskim i proznim djelima (Staines 2006: 16, 17), Atwood u romanu *Život prije čovjeka* problematizira političke okolnosti kanadske povijesti, ali istodobno preispituje složene pojave u društvu na globalnoj razini, poput *fluidnosti* identiteta i odnosa u postmodernom dobu. Na taj način ova važna kanadska spisateljica gradi svoju poetiku, koja je istodobno “lokalna i kozmopolitska”, kako se tvrdi u djelu *Kanadska književnost na engleskom* (Keith 2006: 143).

² O separatističkim tendencijama u Kanadi 1970-ih vidjeti opširnije u: Stein 2006.

Unatoč tome što roman *Život prije čovjeka* naglašava okolnosti koje podupiru tvrdnje Zygmunta Baumana da već nekoliko desetljeća živimo u *fluidnim* vremenima kada prevladava otuđenost pojedinca, na kraju ovog djela ispostavlja se da su iskreni osjećaji dominantan faktor i jedina zadovoljavajuća spona u odnosu dva partnera. Glavni likovi u ovom djelu Margaret Atwood, Elizabeth i Nate, godinama su tolerirali međusobne avanture i zadovoljavali se bračnim životom bez emocionalne predanosti i strasti, jer su u stilu *džepnih* i *čistih* odnosa smatrali prihvatljivim, a neopterećujućim to što posjeduju. Međutim, između ovo dvoje nije bilo stvarne potrebe jednog za drugim, tj. želje – jedne od rijetkih važnih karakteristika ljubavi o kojima piše Epstein. Ni jedno ni drugo nisu se uzajamno nadahnjivali ne bi li se transformirali i poboljšali kao pojedinci te na taj način izgradili bolji odnos. Umjesto nježnosti i samilosti, u njihovoj vezi bili su obostrana krivnja i nerazumijevanje. Stoga se pojavom Chrisa i Lesje neizbježno destabilizira obiteljski obrazac obitelji Schoenhof, utemeljen na načelu *fluidne* ljubavi.

Nakon samoubojstva Chrisa, prema kojem je Elizabeth pokazala sva obilježja ljubavi navedena u djelu *Sola Amore (Ljubavlju samo)*, njezina patnja nije se mogla otjerati oponašanjem sretnog obiteljskog života s Nateom, niti aferom s Williamom. Motivaciju i snagu da pronađe zadovoljstvo i ispunjenje u životu Nateu nisu ulile ni Elizabeth ni Martha, već Lesje, u vezi s kojom postoji želja, motivacija za promjenom, nježnost i suosjećanje. U praznim i “labavim” vezama prije Natea, u koje je ulazila “hladne glave”, i sama Lesje osjećala se beživotnom poput fosila dinosaura i zbirke kamenja kojim se bavila cijeli život. Stoga, iako se u početku čini da koncept fluidnosti u međuljudskim odnosima ima ključnu ulogu u interpretaciji romana *Život prije čovjeka*, te također i u modernome svijetu i obiteljskim i emocionalnim odnosima što ih uvjetuje, ipak stanovito romantično razumijevanje ljubavi na kraju dobiva prednost kao značajan motiv, prkoseći pesimističnim opažanjima suvremenih sociologa i književnih kritičara.

LITERATURA

Atwood, Margaret 1998. *Life before Man*. Toronto: O.W. Toad Ltd.

Bauman, Zigmunt 2009. *Fluidna ljubav: o krhkosti ljudskih veza*. Preveli Siniša Božović i Nataša Mrdak. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Bouson, J. Brooks 1993. *Brutal Choreographies: Oppositional Strategies and Narrative Designs in the Novels of Margaret Atwood*. Amherst: The University of Massachusetts Press.

Epštejn, Mihail 2010. *Sola Amore (Ljubavlju samo)*. Prevela Amra Latifić. Beograd: Centar za medije i komunikacije.

Giddens, Anthony 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies*. Stanford: Stanford University Press.

Keith, William John 2006. *Canadian Literature in English*. Ontario: The Porcupine's Quill.

Kulyk Keefer, Janice 1994. "Hope against Hopelessness: Margaret Atwood's *Life before Man*", u: *Margaret Atwood: Writing and Subjectivity*. Ur. Colin Nicholson. London: Macmillan Press Ltd., str. 153–177.

Lee, John Alan 1973. *Colours of Love: an Exploration of the Ways of Loving*. University of California: New Press.

Palumbo, Alice 2000. "On the Border: Margaret Atwood's Novels", u: *Margaret Atwood: Works and Impacts*. Ur. Reingard M. Nischik. USA: Camden House, str. 73–87.

Staines, David 2006. "Margaret Atwood in Her Canadian Context," u: *The Cambridge Companion to Margaret Atwood*. Ur. Coral Anne Howells. Cambridge: Cambridge University Press, str. 12–27.

Stein, Karen 2004. "It's about Time: Temporal Dimensions in Margaret Atwood's *Life before Man*", u: *Once upon a Time: Myths, Fairy Tales and Legends in Margaret Atwood's Writings*. Ur. Sarah A. Appleton. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, str. 95–115.

Stein, Michael. B. 2006. "Separatism in Canada", u: *The Canadian Encyclopedia*. URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/separatism>. Pristup: 13. listopada 2020.

Sternberg, Robert J. 1986. "A Triangular Theory of Love", u: *Psychological Review*, vol. 93, 119–135.

Wilson, Sharon Rose 1993. *Margaret Atwood's Fairy-Tale Sexual Politics*. Jackson: University Press of Mississippi.

SUMMARY

LIFE BEFORE MAN: THE ALTERNATIVE TO LIQUID LOVE IN FICTION?

Relying on Zygmunt Bauman's views on the emotional bonding in "liquid modernity", this essay analyses the frailty of love relationships in the second half of the twentieth century – the social phenomenon which is embedded in the subtext of Margaret Atwood's novel *Life before Man*. Protagonists in the mentioned work, Elizabeth and Nate, as well as Lesje and William, demonstrate how the partnership has diverged from the traditional patterns of romance. Instead of involving deeper feelings and real commitment, passive and disillusioned characters in Atwood's novel tie the so-called "top pocket relationships", loose and unfulfilling bonds that last for a brief period of time. However, when characteristics of love which Mikhail Epstein has written about – true passion, inspiration, tenderness and compassion – appear between two people, such as Nate and Lesje, those feelings can rise above the complexities of *liquid love*, thus demonstrating that, despite the liquidity of modern times, successful partnerships can only be based and built on love, that is, *sola amore*. The provided analysis of *Life before Man* results in a possible solution of the conflicting theories of love, in favour of Epstein's views on the durability of sincere emotions despite the casual and easy nature of brief and not-too-deep relationships dictated by life in the modern world.

Key words: love, *liquid love*, *Life before Man*, Margaret Atwood, partnership